

VII. Етнонаціональні відносини VII. Stosunki narodowościowe

Ірина Кресіна

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

ГРОМАДЯНСЬКО-ПОЛІТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ (ЗА В. ЛИПІНСЬКИМ)

На основі аналізу поглядів В'ячеслава Липинського розвинуто політичну концепцію української нації, основою якої є любов до землі. Розглянуто етнічні, політичні й синтетичні концепції нації, вказано на відмінності між етнічною і національною домінантою як складовими української національної ідеї. Запропоновано складові сучасної української національної ідеї.

Ключові слова: етнічна, політична і синтетична концепція нації, українська національна ідея, титульний етнос, етнічна і національна домінанти.

Kresina Irena. Obywatelsko-polityczna koncepcja narodu ukraińskiego (wg W. Lipińskiego).

Na podstawie analizy poglądów Wacława Lipińskiego rozwinięto polityczną koncepcję narodu ukraińskiego, podstawą której jest przywiązanie do ziemi. Naświetlono etniczną, polityczną i syntetyczną koncepcję narodu, zwrócono uwagę na różnice pomiędzy etniczną i narodową dominantą jak składnikami ukraińskiej idei narodowej, zaproponowano składniki współczesnej ukraińskiej idei narodowej.

Słowa kluczowe: etniczna, polityczna i syntetyczna koncepcje narodu, ukraińska idea narodowa, etnos tytułowy, etniczna i narodowa dominanty.

Kresina Iryna. Гражданско-политическая концепция украинской нации (по В. Липинскому).

На основе анализа взглядов Вячеслава Липинского развито политическую концепцию украинской нации, основой которой является любовь к земле. Рассмотрены этническая, политическая и синтетическая концепции нации, обращено внимание на отличия между этнической и национальной доминантой как составляющих украинской национальной идеи, предложены составляющие современной украинской национальной идеи.

Ключевые слова: этническая, политическая и синтетическая концепции нации, украинская национальная идея, титульный этнос, этническая и национальная доминанты.

Kresina Iryna. Social and political conceptions of the Ukrainian nation (by V. Lipinski).

The article is analysed of Vyacheslav Lypynski's views, the concept of Ukrainian political nation, the basis of which is love to the native land is developed. Ethnic, political and synthetic concept of the nation are considered, the differences between ethnic and national as dominant components of the Ukrainian national idea are indicated, the components of the modern Ukrainian national idea are proposed.

Key words: ethnic, political and synthetic concept of the nation, the Ukrainian national idea, core ethnos, ethnic and national dominant.

Найважливішою проблемою сучасного суспільного розвитку в Україні можна вважати національну консолідацію і суспільну злагоду на основі загальноприйнятних цінностей і цілей. На мою думку, такою цінністю є українська національна ідея, а відповідно цілями — національний прогрес, національна консолідація і єдність, подолання партикуляризму і сепаратизму, духовної і політичної меншовартості. Це актуалізує питання про об'єктивні й суб'єктивні передумови досягнення означених цілей, про концептуалізацію української політичної нації як суб'єкта внутрішньополітичних і глобальних перетворень.

У етнополітологічному дискурсі поки немає одностайності щодо розуміння сутності й основних характеристик сучасної української нації, тривають дискусії щодо концепції нації — політичної, етнічної, синтетичної тощо. З огляду на це надзвичайно актуальною є спадщина видатного українського ученого і політичного діяча В'ячеслава Липинського, який обґрунтував політичну концепцію української нації, проаналізувавши менталітет, культуру, соціальні характеристики і політичні традиції українців.

В. Липинський вважав основною рисою українців індивідуалізм, який мав для них надто небезпечні політичні наслідки: брак підпорядкування й дисципліни, анархізм та отаманщина, невміння створити свою владу. Тому й причини нечіткої суспільної організації він бачив «у взаємнім себе незнанню українських людей і в надмірнім обособленню та індивідуалізмі одиниць. Українські люде, не зв'язані між собою ні в просторі (сполученнями органічними), ні в часі (спільно усвідомленою традицією), посідають сталу тенденцію до диференціації (поділу) при великій нездатності до інтеграції (сполучення). ...ні «народу» ні «панів», як і зорганізованих громадських груп, на Україні нема. При цій неорганізованості громадянства, яку ми досі маємо, «народ», коли-б він раптом остався сам «без окупантів», почав-би себе взаємно вирізувати так само, як вирізували себе взаємно його «пани», в першій мірі пани-демократи» [1].

Як Костомаров, так і Липинський відзначали в українському характері домінування емоційності над волею. Це спричиняло те, що «політика, як умілість організувати й здійснювати розумом та волею певні сталі хотіння та ідеї, єсть на Україні найбільше тяжкою та невдячною працею» [1, с. 427]. І ця невмілість організуватися стала, на думку В. Липинського, тяжкою хворобою. «Недержавність — так зветься наша хвороба. Ця хвороба зовсім инша ніж — подібна до неї по своїм зовнішнім ознакам — поневоленість. Ми — всі мешканці України — не єсть громадянством поневолені; ми — громадянство недержавне. Це значить, що ми держави, як реального втілення нашої окремішності, не маємо не тому, що ми всі хочемо її мати, але нам якась зовнішня чужоземна сила в цьому заважає. Держави ми не маємо тому, що ми не уміємо самі в собі хотіння своєї власної держави розвинути, його в цілім нашім громадянстві розбудити і це хотіння, відповідним методом його організації, своїми власними місцевими силами здійснити» [1, с. 418].

Переконавання в тому, що український народ має «прекрасну мову, чудову пісню, багату територію і сорок мільонів» доводило до ілюзії, що «при неминучій перемозі світової демократії витворять вони автоматично українську націю і дадуть їй власну державу» [1, с. 350]. Цей автоматизм, як свідчить історія, «спрацював» і в 1917, і в 1991 році. Адже, як слушно зауважує В.Янів, віра в перемогу російської демократії родила надію, що вона автоматично принесе «визволення всім поневоленим народам» [2].

Домінування емоційного над раціональним В. Липинський ставив у залежність від зв'язку українця із землею. «Патріотизм, любов до землі є основною динамічною силою, як української, так і всіх осілих націй» [1, с. XXIII]. Родючу землю і добре підсоння В. Липинський вважав не лише благом, а й причиною української недержавності. Адже родюча земля швидко призводила до «дегенерації громадських інстинктів», розвивала лінивість і нездатність до постійного, тривалого і методичного зусилля.

Крім цих, В. Липинський називає ще дві риси українського характеру, які мали і позитивні, і негативні наслідки в історії нації. Це «слабости на Україні того войовничого типу, який має стихійні хотіння до завоювання влади» і «романтизм» [1, с. 420, 427]. Під останнім розумівся ілюзіонізм, утопічна мрійливість, своєрідна втеча від світу (те, що персоніфіковане в постаті Сковороди). В. Липинський, відзначаючи український романтизм, «докоряє, що в нас саме ідеалізму нема, — звичайно, розуміючи під цим терміном певну спеціальну відтінь: тут не йдеться про відірвання від матеріального, не йдеться тільки про визнання принципу переваги нематеріального, духового, але йдеться про скристалізовану вже нематеріальну мрію в конкретну ідею, яка вимагає своєї реалізації — ціною зусилля, а іноді й жертв» [2, с. 23].

Отже, Костомаров підкреслював позитиви основних рис українського характеру, сповнював їх захоплення та піднесення. Ці ж риси у Липинського наголошені з негативом у контексті тих невдач і трагедій, які пережила українська нація. Хоча обидва дослідники аналізували риси українського характеру в аспекті історичного розвитку.

Слід зазначити, що саме момент панування нації як етнічної та екстериторіальної спільноти В. Липинський вважав руйнівним для нації, як спільноти політичної. На його думку, екстериторіальність спричиняє боротьбу етнічних груп, які є складовими нації і які населяють цю територію. Тому В. Липинський не сприймав ні ідеології націоналізму, ні соціалістичної

доктрини, оскільки вони на відміну від ідеології території, громадянства ведуть до національного і соціального розбрату. Нація у В. Липинського ототожнюється із поняттям держави. «Нація для нас — це всі мешканці даної Землі і всі громадяне даної Держави, а не «пролетаріят» і не мова, віра, племя. Коли я пишу в цій книзі про нас — «ми, українські націоналісти» — то це значить: ми, що хочемо Української Держави, обіймаючої всі класи, мови, віри і племена Української Землі.

Ви, українські соціалісти, утотожнюєте поняття нації з пролетаріатом і партією. Для Вас — не соціаліст — не Українець. Ви — ж українські націоналісти утотожнюєте поняття нації з мовою, вірою, племенем. І в цім хаосі, який панує в Ваших націоналістичних мізках, для одних — Українець єсть тільки той, хто говорить «українською мовою» і ненавидить «не Українців»; другі додають, що він ще мусить бути обов'язково православний, не уніят і не латинник; треті — обов'язково уніят, не латинник і не православний, а будуть незабаром і четверті, які ще вимагатимуть від нього «русько-малоросійської» чистокровності з прізвиськом на «юк», або на «енко».

Тому то всі Ви — і соціалісти і націоналісти в Україні — дервіші, а не державники» [1, с. XIII].

За В. Липинським, національна ідея — це ідея побудови держави, і тому вона є об'єднуючим чинником у суспільстві. А державотворення є стрижнем процесу формування модерної політичної нації. Політичний зміст націєтворення зумовлює соціальну й національну консолідацію на ґрунті територіального, громадянського патріотизму, а не етнічного націоналізму. Тому територіальний патріотизм визначає зміст національної ідеї українців.

Щоб не загинути, нація «мусить сотворити свою державу, свою одну національну державну ідею таку, яку в формі національно-державної незалежності мають Москалі, Поляки, Чехи, Угри, не кажучи вже про всі інші великі культурні нації, — й одну національну культуру таку, що об'єднує кожна націю на цілім світі в одно тіло» [1, с. 43-44]. При цьому в основі національної ідеї лежить, на думку В. Липинського, «український національний громадський інстинкт», «любов до матері-України» [1, с. 62].

Така основа національної ідеї впливає у В. Липинського з його психологічного розуміння нації. «В основі поняття нації лежить містичне ядро» [1, с. 83]. І довести факт існування нації раціоналістичними методами неможливо. Ще менш можливо раціональними методами «усвідомити якусь націю. Саме відповідна політична форма вияву несвідомої, містичної, ірраціональної волі народу до вільного, незалежного існування і є державністю» [1, с. 84]. Тобто в державі відбувається сублимація несвідомого в свідоме, ірраціонального в раціональне, містичного в реальне. І лише тоді, коли українська нація зможе «стихійну свідомість» (як почуття національної індивідуальності) «поставити в такі зовнішні умови розвитку, щоб вона стала свідомою ідеєю, ідеєю зрозумілою і дорогою для наших мас так само, як розуміють і кохають свою національну ідею інші великі розвинені європейські нації» [1, с. 85], українці стануть модерною європейською нацією. Перетворення стихійної волі на свідому волю, як передумову державності, сходилися і В. Липинський, і О. Бочковський, і В. Старосольський. Проте персоніфікація «стихійного почуття національної індивідуальності» була у них відмінною. У В. Липинського це гетьман-монарх, у О. Бочковського націократія як національно свідомий народ чи добровільні спілки незалежних народів, у В. Старосольського — нація в цілому, як самосвідома спільнота.

В. Липинський як ідеолог національної держави вважав, що нація не може існувати без зв'язку із «землею міліонами своїх хліборобів, які вросли в цю землю корінням ділочної приватної власності», а відповідно і витворити «в собі поняття — «батьківщини», поняття своєї рідної землі» [1, с. 172]. Тому він розглядав «оцей посадаючий власну землю і на своїй землі працюючий український клас хліборобський» [1, с. 74] головним державотворчим і націотворчим класом в Україні. «Тільки український клас хліборобський в стані власною силою і власним авторитетом політично зорганізувати і національно об'єднати нашу етнографічну масу, тобто сотворити Українську державу і Українську націю» [1, с. 72].

Україна, на думку В. Липинського, не зреалізувалася повністю як держава хліборобська саме тому, що «на цьому фатальному пограниччю між цивілізацією плуга і цивілізацією степу всі свої війовничі державні елементи ми досі віддавали кочовій Москві, а найбільше культурні верхи елементів хліборобських ми віддавали Польщі» [1, с. 175].

Неодноразові спроби, в тому числі «зорованої більшовицької аристократії», позбавити українців своєї етнічної домінанти (саме так можна кваліфікувати голодомори) призводили до деструкції етнічної та національної, деформації свідомості й врешті сучасних пошуків національної ідеї поза сферою національного, про що свідчать деякі теоретичні дослідження.

Відновлення селян у ролі провідного соціального класу в сучасній Україні, реабілітація престижності хліборобської праці (на відміну від більшовицьких тлумачень селян, як малосвідомої та слабоорганізованої верстви) із застосуванням сучасних аграрних технологій дали б змогу не лише реорганізувати систему землеволодіння, а й стабілізувати (політично та економічно) все суспільство, поставити в ньому все, так би мовити, з голови на ноги, на міцні підвалини модернізованого осілого хліборобського виробництва, національних традицій. Зміщення пріоритетів у бік сучасної індустріалізованої, високопродуктивної сільськогосподарської праці оздоровило б і моральну атмосферу, зупинило б відтік населення до міста і процес маргіналізації, втрати економічних і духовних орієнтирів і вартостей.

Із землею і хліборобською, творчою працею на ній тісно пов'язані в означеній вище константі проблеми і приватної власності на землю, і збереження кордонів держави. Тому так актуально звучать нині далеко не риторичні запитання, що так хвилювали В. Липинського, коли він аналізував причини поразки національно-визвольних змагань в Україні у 1917–1920 роках. «Чи інстинкт оборони од чужинця своєї землі (іменно інстинкт, бо, як знаємо, не можна нікого «уговорити») покласти свою голову за вітчизну) може зародитись і вирости у нації, якої ядро не тільки не матиме інстинкту земельної власності, а навпаки буде лише придумувати різні способи, якби «найкраще» роздавати землю?»

Чи для нації хлібороб, що поляже а не поступиться своєю межею, не більше цінний, ніж якийсь демократичний «каючийся дворянин», що готов всіх «для свого спокою» своєю землею наділяти? І якби на Україні колись прийшли до влади селяне-хлібороби, то по своїй психології чи здатні вони були б робити такі територіальні уступки сусідам, які роблять наші демократичні інтелігенти?

Чи може виробитися національна традиція (без якої не буває націй) там, де земля не держиться століттями в одній сім'ї, там, де не переходить вона, а з нею її історія і любов до неї, з батька до сина?» [1, с. 173].

Отже, проблема землі, території і кордонів власної держави була і залишається нині константою етнічною і домінантою національною. У ній фокусуються національні інтереси, міждержавні стосунки, питання громадянської приналежності. Адже громадянином є насамперед та людина, яка (згідно з політичною концепцією нації) живе на території певної держави. Це положення закріплене у національному законодавстві більшості країн світу.

Для української нації як етнополітичної спільноти (члени якої усвідомлюють насамперед свою причетність до української території і українського громадянства) саме територіальний чинник стає визначальним, пов'язаним з політичним самовизначенням — власною державою на власній землі. Принцип «одна нація — одна держава» тут цілком адекватний. Екстериторіальна ідеологія руйнує націю, що будує свою державність. Адже, на думку В. Липинського, екстериторіальність спричиняє боротьбу етнічних груп, які є складовими нації і які населяють цю територію. Тому Липинський не сприймав ні ідеології націоналізму, ні соціалістичної доктрини, оскільки на відміну від ідеології території, громадянства, вони призводять до національного і соціального розбрату.

Нація у В. Липинського ототожнюється із поняттям громадянства. «Нація для нас — це всі мешканці даної Землі і всі громадяне Держави, а не «пролетаріят» і не мова, віра, племя. Коли я пишу в цій книзі про нас — «ми, українські націоналісти» то це значить: ми, що хочемо Української Держави, обіймаючої всі класи, мови, віри і племена Української Землі» [1, с. XIII].

Основу українського патріотизму становлять політичний («потрібна всім мешканцям України окрема, своя власна Держава») і територіально-громадянський принципи («спільна всім мешканцям України любов до спільної Батьківщини»). Тому поняття території, держави і громадянства тісно взаємопов'язані і є головним у сучасній концепції української нації. Саме тому політична концепція (одна політична держава, де український етнос і численні етнічні групи становлять єдність на основі національної домінанти та національної самосвідомості) є теоретичним фундаментом національної ідеї і сучасного державотворення та практичною основою гармонізації та гуманізованої етнополітики Української держави.

Відповідаючи на питання про консолідаційний потенціал українського етносу, можна з повним правом стверджувати, що такою засадою є універсалізм хліборобського світогляду, про що писали І. Мірчук та В. Липинський. Універсалізм, як загальнолюдське «всезобов'язуюче універсальне право», властивий хліборобу, адже передбачає обов'язок усіх працювати і шанувати людину за її невтомну працю, поважати інших за такі ж самі якості.

Гармонійне поєднання у свідомості українського етносу таких вартостей, як зв'язок із землею, єдина територія, єдині для всіх права і шанування цих прав у представника іншого народу («лише така ідеологія може перемогти, яка взаємовідносини між людьми й між народами регулює одним універсальним правом. Не можна у себе дома бути хліборобом, а сусідові від усього серця бажати большевизму. Не можна бути для себе християнином, а рівночасно тішитися, коли сусіда-християнина перемогли поганці») [3] — все це давало В. Липинському підстави стверджувати, що хліборобському світосприйманню українського селянина властивий універсалізм.

Останній докорінно відрізняється від універсалізму комуністів і націоналістів. «Універсалістичне думання комуністів являється найгіршою небезпекою, бо воно їм дає сильну внутрішню спайку, однаковий спосіб діяння й реагування на всілякі життєві з'явища в усіх країнах. І нема іншого порятунку для європейської цивілізації, як ідеологічній єдності кочівників во ім'я нищення, протиставити ідеологічну єдність людей осілих во ім'я творчості: матеріалістичному універсалізмові протиставити ідеалістичний універсалізм хліборобів» [3, с. 275]. Ідеалізм, ірраціоналізм В. Липинський пояснює особливостями способу життя хліборобів і вважає «засадничою рисою» їхнього світобачення. «Хлібороб, співпрацюючи і співживучи з природою, має виразне почуття ріжності й ієрархії всесвіту та присутності у всесвіті невідомих сил, які людина своїм розумом може відчувати, але керувати якими не в стані... Звідціль ірраціональна, метафізична релігійність і віра в Бога у хлібороба...» [3, с. 268–269]. І далі: «Тяжка боротьба хлібороба з природою вимагає поступу, дисципліни, організації; але при цім не може обійтись вона без індивідуальної свободи» [3, с. 26].

Так у психологічному типові українського селянина поєднуються ірраціоналізм та свобода, пошанування прав іншої людини й побожність, почуття справедливості та дисципліна, «усвідомлення духа», «своєї духовної окремішності». Ці якості, як зазначає В. Липинський, притаманні всій хліборобській верстві, яка «зайнята органічною продукцією» і творить «більшість у всіх майже європейських країнах». І універсалізм хлібороба ґрунтується на цьому загальноєвропейському творчому потенціалові. Проте він (саме через усвідомлення своєї духовної окремішності) не може спричинитися, за висловом В. Липинського, до якогось інтернаціоналізму. «Хлібороб по своїй природі не може творити інтернаціоналістів. Утопією є всілякі «зелені інтернаціоналісти» — прояв зараження хліборобів ідеологіями інших верств. Категорії думання хлібороба про міжнародні взаємовідносини мусять по природі речей бути відмінні від думання купця чи неосілого кочівника. Хлібороб — це земля. Отчизною, Батьківщиною хлібороба єсть його земля, а його нацією — народ, що ту землю заселяє. «Націоналізм» хлібороба зветься патріотизмом» [3, с. 273]. І лише такий націоналізм сповідує сучасний український хлібороб, відкидаючи всілякі екстериторіальні національні спільноти.

Тому так актуально звучать думки В. Липинського про поліетнічність, що заснована на територіально-громадянському принципі: «Поляк-хлібороб, що осідає на землі, заселений народом українським, тим самим мусить стати українцем і навпаки: українець, що осідає на

землі, заселеній народом польським, мусить стати поляком. Таким був споконвіку спосіб міжнародного думання хлібороба. Так повстали всі держави й нації хліборобські, у яких провідна — завше наносна — верства зливалася з місцевим народом в одну державну, а потім і національну цілість під впливом власне такого, а не іншого способу думання» [3, с. 273].

І лише маючи цю «найважливішу рису — універсалізм», хліборобське світобачення, світогляд може виконати своє міжнародне завдання, тобто стати загальноприйнятною системою вартостей для інших народів, етносів, націй.

Увібравши в себе цей хліборобський універсалізм українського селянства й українського етносу вцілому, ґрунтуючись на вищезазначених вартостях і домінантах, національна ідея у сучасній своїй кореляції стає універсальною, загальноприйнятною і може виконувати функції духовної основи саморуку й поступу українського суспільства. При цьому вона відповідає ряду вимог, які у сучасних умовах постають перед національною ідеєю і які роблять її адекватною нинішньому етапові українського державотворення.

Як же національна традиція виявляється у концепціях національної ідеї, її консолідуючих можливостей у сучасному досить поляризованому в політичних орієнтаціях українському суспільстві? Консолідуюча роль українства свідчить на користь насамперед політичної концепції нації. Адже в основі такої концепції має бути певна система цінностей, передусім єдина територія і громадянство, спільна для всіх етносів України історична доля, спадщина і перспектива, взаємна повага і толерантність. З такої системи цінностей випливають деякі настанови, що фіксуються у національній свідомості та національній ідеї для всіх громадян України. Це настанова на повернення гармонії людини і природи. Ця гармонія людини із землею, працею на ній як основою світогляду, національної психології українців, усієї культури нації. Не випадково В. Липинський розглядав хлібороба як носія модерної української нації і державності. «Від обеднання та зорганізування українського хліборобського класу залежить обеднання та зорганізування цілої Української нації» [1, с. 72]. Повернення землі селянинові, що має нині стати однією із основних засад економічної і соціальної політики Української держави, стане виконанням цього не лише суто економічного завдання (так, земля – основа достатку нашої нації, цей архетип національної свідомості не підлягає сумніву), а й духовною місією нинішнього покоління. Повернутися обличчям до землі, усвідомити її життєдайну силу, рятівну роль для народу-хлібороба – це означає повернути нації її ідею. Відтак ідея органічного зв'язку людини з ландшафтом, з ґрунтом, що живить і її, і все народне та професійне мистецтво, культуру, проступає як виразно етнонаціональна ідея.

Майже все українське письменство XIX–XX століть вирросло на основі цих інтимних відносин людини і землі, тому навіть у межах більшовицької дійсності ця характерна для народу риса зовсім не втратила своєї сили. Але чи прийнятна зазначена настанова для всіх етнічних груп, які проживають в Україні? Історія свідчить, що чимало іноетнічного населення знаходило в Україні порятунком від релігійних та національних переслідувань, омріяну родючу землю, можливість жити компактно (колоніями — німці, містечками — євреї, іншими видами поселень — поляки, греки, серби тощо чи навіть розпорошені етнічні групи), сповідувати свою віру, розвивати власну культуру, мову, традиції і при цьому жити в мирі й злагоді з корінними українцями. І нинішня міжетнічна злагода в Україні, відсутність серйозних конфліктів пояснюється саме цією історичною національною традицією — жити в мирі та спокої на одній, щедрій для всіх мешканців землі різним за своїм етнічним корінням людям, але таким однаковим у своїй любові до української землі, до праці, до краси.

Так ментальнісна настанова на зв'язок людини і природи зумовила іншу важливу цінність і настанову в національній свідомості — на мир, стабільність, громадянську, міжетнічну злагоду. Їх нерозривний зв'язок засвідчує перспективність і плідність політичної концепції нації та національної ідеї.

Цю толерантність українців як головну національну рису, їхнє мислення, усвідомлення себе як народу, який може і повинен жити мирно з іноетнічним населенням, красномовно засвідчив М. Грушевський: «Ми не на те цілими поколіннями боролися і страждали за права

нашого народу, щоб з хвилиною, коли його права будуть здобуті, поставити іншу мету — приборкування слабших народностей і панування над національними меншостями великої Української землі. ...Ми не на те доводили права кожної народності на її національне самоозначення, незалежно від її «зрілості чи недозрілості», історичності чи неісторичності, культурних заслуг, великих чи малих розмірів, аби тепер відмовляти якій-небудь з цих підстав. ...Ми виступимо рішучо проти всяких заходів, звернених на те, щоб порізнити нас з іншими співгромадянами інших народностей. І ми певні, що українське громадянство, український народ, в котрого політичну розважність ми твердо віримо й високо її ставимо, нас у тім напрямі підтримає твердо, щиро. Оборонці української національності не будуть націоналістами» [4].

Аналізуючи соціологічні дослідження, деякі вчені роблять висновок, що у сучасній Україні спостерігається нормальний процес піднесення самосвідомості української нації з певними рисами етноцентризму, проте піднесення національної гідності та зміцнення української ідеї у масовій свідомості не здійснюється за рахунок приниження гідності або скривдження інтересів представників інших національностей і не спрямоване на пошуки «ворогів народу».

Ще одна ментальнісна настанова і одна із цінностей, закріплених у національній ідеї, — гармонія людини з Богом. Вона пояснюється глибокою релігійністю, моральними якостями українського народу. Це одна з головних складових українського національного світогляду. Релігійність і християнська етика засновані на прагненні проникнути в сутність Божественного і відтак зрозуміти свою душу.

На прикладі аналізу деяких настанов в українській національній свідомості переконуємося, що український етнос є не лише корінним, титульним, а й консолідуючим, що ці якості закорінені в ментальності, світогляді й виступають важливою константою національної свідомості, а відтак засадничими цінностями національної ідеї. Політична концепція нації та національної ідеї, яка відображає ці риси національного менталітету, є нині єдиною прийнятною, як у теоретичних пошуках сучасних парадигм національної ідеї, так і в практично-політичній діяльності, спрямованій на реалізацію цієї ідеї.

Етнічна концепція нації, на нашу думку, не може стати консолідуючим чинником через акцентуацію лише на етнічних цінностях та байдужість до політичної реальності поліетнічного соціуму, яким є українська нація. Якщо у теоретичних і політичних розвідках пануватиме етнічна концепція української нації, то цілком легітимними можуть видатися антинаціональні твердження деяких учених про відсутність в Україні політичної нації, національної ідеї, прийнятної для всіх громадян, про неможливість консолідації і структурування суспільства навколо нації. А це вже веде до «обґрунтування» всіляких варіантів подальшої безнаціональності — євразійства, «слов'янської єдності» тощо.

У точці зіткнення «нація, її ідея, інтереси, самоорганізація, самоствердження» сходяться три рівні розвитку сучасної національної свідомості — теоретичний, державний, буденний. Нація як спільнота, як ідея, як культура, як традиція, як політика стає стрижнем, вихідною точкою формування національної самосвідомості, критерієм самоідентифікації та соціалізації особи, становлення демократичного суспільства і цивілізованої політики держави. І лише за такої умови національна ідея стане не міфом, а цілком визначеною перспективою, синтетичною концепцією, акумулятором прогресивних національних програм.

Через тривалу в історії українського народу неможливість зреалізувати свою мету (внаслідок домінанти чуттєвого над раціональним, романтичного над прагматичним, браку волі й твердості в самоорганізації, ігнорування національного чинника й роздмухування лише соціального та загальнолюдського, у тому числі й сучасними лідерами) у національній свідомості ідея нації підміняється символікою, мовними питаннями, етнографічними архетипами тощо. Проте національна ідея є не лише етнічною та національною, а й загальнолюдською цінністю, оскільки вбирає в себе вічні цінності людського буття (справедливість, добро, істину, гідність, свободу — економічну, політичну, духовну) через національну специфіку мислення, психології, історичного шляху. Вона означає цілеспрямованість національного буття до його виходу на світовий рівень, є джерелом і духовною (теоретичною, емоційно-ідеалістичною) підвалиною

національного поступу, його каталізатором. Вона є акумулятором прогресивних ідей, настанов, гасел, програм, що вивисують націю до модерності, до політичної творчості у цивілізаційних модусах і межах.

Постає питання, чому ж ідея, що містить загальнолюдські цінності, залишається все ж таки національною? Зокрема, на якому балансі національного і загальнолюдського вона може будуватися і бути загальноприйнятною у сучасній Україні? З'ясовуючи ці проблеми, не можна не звернутися до головних концепцій нації, що нині поширені у вітчизняній і зарубіжній етнополітології. Найвідоміші з них дві — етнічна (східноєвропейська) та політична (західноєвропейська).

Етнічна концепція, як уже зазначалося, розглядає націю як етнос (суперетнос) — сталий колектив людей, що склався в результаті природного розвитку, освоєння ландшафту і адаптації до географічних умов, що характеризується чіткою самоідентифікацією, а також спільністю походження і культури. Нація тлумачиться як велика родина, що простежує своє коріння до певного спільного предка. Тому головний наголос робиться на кровному зв'язку. «Те місце, яке має закон у західній громадській моделі, в етнічній моделі посідає народна культура, здебільшого мова та звичаї» [5]. Приймавши таку концепцію, ми маємо визнати, що українці як корінний народ на своїй землі є нацією. І це буде цілком правильно. Проте як же бути з іншими етносами, що також живуть і століттями працюють на цій землі? Хіба вони не є нацією? Тобто знову «нацмени»?

Політична концепція ґрунтується на іншій системі цінностей — спільності громадянства, юридичних і політичних прав, території держави. Відтак нація об'єднує різні етнічні колективи — як корінний етнос, так і численні етнічні групи, які проживають на даній державній, національній території, — і набуває ознак поліетнічності, політичності й плюралістичності (в сенсі полікультурності й урахування політичних інтересів різних етнічних груп). У політичній нації корінний етнос, автохтон, відіграє консолідуючу роль. Першим елементом політичної (територіальної, громадянської) моделі нації, за Е. Смітом, є спільність народу і території, «історична земля»; другим — ідея батьківщини, сукупності законів та інституцій з єдиною політичною волею, чуття юридичної рівності серед членів спільноти; третім — певна система спільної культури, громадянської ідеології, низка спільних порозумінь і сподівань, почуттів та ідей, що пов'язують населення з його рідним краєм. «Історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія – ось компоненти стандартної західної моделі нації» [5, с. 21].

У зазначених двох моделях є те спільне, що, на думку Е. Сміта, власне, і становить феномен нації, відрізняючи її від усіх інших видів колективної культурної ідентичності. Відомий англійський етнополітолог визначає націю як таку спільноту, яка має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову, громадянську культуру, економіку, єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів.

Таке узагальнююче визначення нації деякими вітчизняними дослідниками (С. Грабовським) використовується для обґрунтування так званої синтетичної концепції нації. В останній зроблено спробу поєднати головні пріоритети етнічної та політичної концепцій і відповідних моделей. Така спроба компромісу, на нашу думку, не має продуктивної основи. Адже одна справа — сума ознак у теоретичному визначенні нації і зовсім інша – концепція нації, що має стати основою етнополітики держави, низки законодавчих актів, документів теоретичного і практичного характеру.

Із вищенаведеного поняття нації може впливати, що: 1) такою спільнотою з назвою «Україна», із спільними територією, культурою тощо є українці, решта ж народів такого права не мають, тож можуть бути визнані лише як «нацмени», яким держава (за статтею 11 Конституції України) сприяє у розвитку їх етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності. Відтак можемо час від часу спостерігати відновлювані гасла «Україна для українців»? Формула при цьому така: народ = українська нація + національні меншини; 2) українською нацією є всі без

винятку громадяни України, різні за своїм етнічним походженням, проте спільні інститутом громадянства, території, економіки, історичною долею, згуртовані навколо титульного (корінного) українського етносу. Формула така: українська нація = всі етнічні спільноти, що проживають на території України і вважають її своєю Батьківщиною. Тоді визначальними націотворчими чинниками і головною ознакою національної ідентичності буде не кров, а самосвідомість і політична воля. І тоді з повним правом називатимемо українцями і українця М. Грушевського, і росіянина М. Хвильового (Фітільова), і єврея Й. Гермайзе, і поляка В. Липинського та інших. Це шлях до громадянської і національної злагоди, до справжнього торжества української національної ідеї.

Щоб з'ясувати, чому саме український титульний етнос став продукуючим суб'єктом загальнонаціональної ідеї, необхідно проаналізувати, на чому ґрунтуються його консолідаційні можливості й відповідно характеристичні якості, психологічні, світоглядні особливості, які можуть стати основою формування змісту національної ідеї в країні, зокрема в її сучасній корекції. Тобто йдеться про етнічну і національну домінанти.

Питання про домінанту нації є найважливішим у конституюванні національної ідеї. Це може бути етнічне походження, територіальна єдність, культурна спільність (у тому числі мовна), релігійний чинник тощо. Залежно від того, яка домінанта є об'єктивно визначальною в певний час для певної нації (а не суб'єктивно обраною різними ідеологічними течіями та рухами), формується концепт нації та всіх похідних від неї понять і категорій.

У кожній нації в процесі її історичного розвитку формувалося своє уявлення про таку домінанту. І те, що було прийнятним для однієї нації (спільноти), може бути неадекватним для іншої. До того ж варто відрізнити етнічну та національну домінанти. Перша, як етнокультурний чинник (чи сукупність останніх), визначає своєрідність і спрямованість розвитку етносу як природного феномена в географічно-ландшафтному середовищі. Національна ж домінанта зумовлена історичними, політичними вимогами і реаліями, пов'язана з конституюванням нації як суб'єктивної та політичної спільноти в культурному та геополітичному просторі. Проте в національній домінанті обов'язково присутня в «знятому» вигляді домінанта титульного етносу.

Розглянемо, які ж вартості можуть претендувати на роль української національної домінанти. Так, зазначена вище геополітична межовість як константа природно-ландшафтного освоєння етносу та його самоорганізації зумовила константу способу життя, психології, етнічної традиції. Нею для етносу є земля. Остання давала українцям у всі часи, попри різні історичні негаразди, життя і перспективу виживання. Мінялися напрямки міграцій територією України різних етнічних масивів, відповідно змінювалися геокультурні орієнтири, давалися взнаки і певною мірою сприймалися українською етнічною культурою різні іноетнічні культурні впливи, робилися численні спроби загарбання, спустошення українських земель, розлучення українського хлібороба із матір'ю-землею, проте відірвати його від свого коріння виявилось неможливим. Зв'язок із своїм, природним, Богом даним ландшафтом був і залишається стрижнем етнічного буття, рятівним колом, визначальною характеристикою українського етносу. Звідси й виток українського традиціоналізму, консерватизму, ідеї самодостатності (як рефлексії можливості господарського забезпечення завдяки родючості землі). Звідси ж мисленнева рефлексивність, споглядальність, відсутність агресивних, експансіоністських устремлень українців (на відміну від своїх сусідів), хиткість державницьких традицій. Адже в умовах України державність тривалий час виступала чужорідним — турецьким, польським, російським — інститутом, нав'язаним, обмежуючим індивідуальну свободу і господарську ініціативу.

Яким же вимогам має бути адекватною українська національна ідея? По-перше, вона має стати головним змістом творення національної, соціально згуртованої держави і бути фундаментом стабільності останньої. По-друге, ця ідея мусить легітимізувати докорінні суспільно-економічні перетворення, дати їм «друге дихання». По-третє, ґрунтуючись на політичній концепції нації, вона є прийнятною і сприйнятною всіма етнічними групами України. По-четверте, національна ідея має стати стрижнем формування і функціонування національної

самосвідомості й національної свідомості в цілому. По-п'яте, на різних рівнях національної свідомості (державно-політичному, теоретичному, буденному) національна ідея має бути конституційованою і концептуально розробленою та інтеріоризованою. По-шосте, національна ідея має стати світоглядним орієнтиром у системі освіти, виховання, у сфері соціалізації особи. По-сьоме, національна ідея мусить забезпечити консолідаційні процеси у суспільстві – між нацією і соціумом, між центром і регіонами, між політичними партіями і рухами.

Вищезазначеним вимогам українська національна ідея задовольняє завдяки своїм змістовим характеристикам і засадам. На нашу думку, такими засадами є:

1. Національна ідея скоригована відповідно до сучасних реалій національного розвитку, цілей, що поставили перед Україною. Головна тональність — не боротьба «проти» і «за», а творення «в ім'я» — держави, нації, людини, на власних традиціях — злагоди, толерантності, захисту національних інтересів.

2. Новий зміст національної ідеї є відображенням загально визначених у суспільстві пріоритетів. При цьому вона постає не «гібридним ідеалом», а гармонійно і самодостатньою системою вартостей, у центрі якої має бути ідея поліетнічної, соціальної, політичної злагоди на основі загальноприйнятої мети — духовного піднесення і матеріального добробуту в економічно і соціально міцній, духовно багатій, правовій державі — Україні.

3. Держава у даній системі цінностей тепер мислиться не як самоціль (що небезпечно в плані бюрократизації сфери суспільного управління), а як інструмент, що забезпечує досягнення мети, як засіб самоутвердження нації.

4. Спричинена процесом рефлексії, усвідомлення нацією самої себе в різних проявах, національна ідея у сучасних умовах постає водночас і як результат переосмислення смисложиттєвих цінностей на посттоталітарному світоглядному, соціальному, етнополітичному просторі, і як проект майбутнього нації, перспектива її поступу.

5. Грунтуючись на національних та етнічних домінантах, національна ідея увібрала настанови національної свідомості на: а) гармонійний зв'язок з природою, землею, приватну власність на неї та родинний принцип успадкування; б) найвищу цінність — Україну як спільну батьківщину всіх громадян, що проживають на її території; в) на соборність, збереження існуючих кордонів і захист територіальної цілісності держави; г) духовну та культурну цілісність і самобутність, що є важливим чинником самоствердження на консолідації нації; ґ) самодостатню особливість, національну самоповагу, патріотично орієнтовану діяльність як спосіб самовираження особи; е) культурну, психологічну сприйнятливість (завдяки геополітичній та геостратегічній межовості між Заходом і Сходом) до прогресивних надбань інших націй.

6. Національна ідея є легітимізуючою основою захисту інтересів людини, нації і держави.

7. Національна ідея є сполучною ланкою між минулим, сучасним і майбутнім нації. Вона формує і закріплює у національній свідомості почуття спільності історичної долі, розуміння громадянами України свого майбутнього розвитку як результату співпраці, співтворчості у громадянському демократичному суспільстві.

8. Як соціально-психологічний, моральний, світоглядний феномен, національна ідея не має ідеологічної забарвленості. Інша річ, коли, з одного боку, різні політичні партії намагаються надати їй ідеологічної спрямованості, зробити популістським гаслом у досягненні політичних цілей, виборюванні якихось корпоративних та спекулятивних інтересів, а з іншого — деякі дослідники наполегливо міфологізують національну ідею, зводячи її до єдності архетипів, до «системи міфологем культури в їх історичному розвитку, що спрямований на досягнення світового рівня», до якое «месіанського утворення».

9. Національна ідея є формою громадянської, соціальної, національної самоідентифікації, адже «знімає» в собі найсуттєвіші вартості громадянські, соціальні, підносячи їх до рівня загальнонаціональних.

Усі зазначені змістовні засади української національної ідеї, сформульовані як комплекс того, що «має бути», не означають і не мають тлумачитися як загальнообов'язкові для всіх

громадян «приписи» чи норми їхньої свідомості та поведінки, нав'язані «згори» певною урядовою установою. Ці імперативи впливають із загальносоціологічних законів, відображають закономірності функціонування суспільної свідомості й стають усвідомленими нацією настановами. Останні через національну свідомість проектується на державно-політичному рівні — у внутрішній (зокрема, етнонаціональній), зовнішній (у тому числі щодо захисту національних інтересів і національної гідності) політиці національної держави; у законотворчій діяльності, функціонуванні демократичних суспільних інститутів; на теоретичному рівні — у численних концепціях, розвідках щодо етнополітики, розвитку етнонаціонального чинника, національної свідомості, освіти, виховання, національного духовного та економічного відродження тощо; на буденному рівні — у світоглядних, моральних регуляторах, системі мисленнєвих образів, норм поведінки та міжособистісного спілкування, інваріантів етнокультурних орієнтацій.

Окреслені вище параметри української національної ідеї засвідчують плідність етнополітологічного та етнодержавознавчого підходів, які в тлумаченні цього духовного феномена наголошують на чинниках націотворення, на загальнолюдських вартостях у поєднанні з національною традицією.

-
1. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. — Київ; Філадельфія, 1995. — С. 449.
 2. *Янів В.* Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів. — Мюнхен, 1993. — С. 23.
 3. *Липинський В. К.* Універсалізм у хліборобській ідеології: Лист до проф. Яворського / В'ячеслав Липинський // Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. — Київ; Філадельфія, 1994. — С. 274.
 4. *Грушевський М. С.* «Наші вимоги». Вільна Україна / М. С. Грушевський // Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1991. — С. 103–104.
 5. *Сміт Е.* Національна ідентичність / Е. Сміт. — К., 1994. — С. 21.